

8. Краўцэвіч А. Асноўныя храналагічныя рубяжы этнічнай гісторыі Беларусі / А. Краўцэвіч // Гістарычны Альманах: навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – Гародня, 2002. – Т. 7.
9. Кравцевич А. Белорусы: нация Пограничья / А. Краўцэвіч, А. Смоленчук, С. Токть. – Вильнюс, 2011.
10. Загорульский Э.М. О времени и условиях формирования древнерусской народности / Э.М. Загорульский // Укр. істор. журн.. – 2001. – № 3.
11. Богданович А.Б. Генезис и эволюция этнической идентичности белорусов / А.Б. Богданович // XXI век: актуальные проблемы исторической науки / Редкол.: В.Н. Сидорцов. (отв. ред.) и др. – Минск, 2004.
12. Гісторыя Беларусі: У 2 ч. – Ч. 1: Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мінск, 2000.
13. Несцяровіч Ю. Некаторыя меркаванні адносна даследавання этнічнай гісторыі беларусаў / Ю. Несцяровіч // Гістарычны Альманах: навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – Гародня, 2005. – Т. 11.
14. Марзалюк І.А. Людзі даўняй Беларусі: этнаканфесійныя і сацыя-культурныя стэрэатыпы (X – XVII ст.) / І.А. Марзалюк. – Магілёў, 2003.
15. Дзермант А. Этнагенез беларусаў: навука і ідэалогія / А. Дзермант, С. Санько // АРСНЕ. – 2005. – № 5.

Максим СТЕПАНОВ

ПРАВОСЛАВНІ ПУБЛІЦИСТИ В ПОЛЕМІЦІ НАВКОЛО БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ (КІНЕЦЬ XVI - ПОЧАТОК XVII ст.)

Апологетична православна літэратура, яка мала на Русі багатовікову традицію, наприкінці XVI – на початку XVII ст. поповнилася новим, специфічним комплексом – антиуніатською полемікою. Серія публіцистичних пам’яток, що вийшли в різний час і з різних приводів, отримала в історичній літературі назву "полеміка", оскільки ці пам’ятки з’являлися, як правило, у відповідь на антиправославні публікації католицьких і греко-католицьких авторів і мали на меті переконати читача у неправоті опонента.

Історія української антикатолицької публіцистики періоду, що розглядається, розпочалася з робіт Герасима Смотрицького «Ключ царства Небесного» [1], Василя Острозького (Суразького) «О единій істинній православній вірі» [2] та праць блискучого полеміста і проповідника – Стефана Зизанія [3 та ін.].

Перші полемічні пам’ятки написані в дусі православного світогляду, вони стосуються більше церковних, ніж політичних проблем. Йшлося про догматику, обрядовість православної і католицької церков і головне – про питання щодо першості пап серед інших єпископів. Останнє питання було особливо актуальним, оскільки мусувалося католицькою пропагандою для обґрунтування необхідності укладення церковної унії на чолі з Римом. Православні полемісти в протистоянні цій пропаганді намагалися

використовувати її методику чітких логічних побудов з посиланнями на авторитети та історичні факти; крім того, залучалися й аргументи протестантів. Усе це свідчить про те, що традиційні методи переконання переставали бути дієвими; схоластична методика ставала дедалі переконливішою – як для самого публіциста, так і для його потенційної аудиторії, освічених шляхетських, а також братських кіл.

Усе ж поряд з "просвітницько-критичною, раціоналістичною" лінією в православній полеміці існувала й інша, "містико-аскетична (ісихастська), представлена головним чином Іваном Вишенським" [4, 128]. Якщо Герасим Смотрицький, Василь Острозький, Стефан Зизаній намагались протиставити католицькій пропаганді православну контрпропаганду, то Вишенський [5-11] закликав узагалі не зважати на західну публіцистику, всіяко її цуратися, твердо триматися батьківської віри. Історик літератури М. Возняк писав, що Вишенський був швидше поетом, а ніж полемістом, оскільки не визнавав дискусій і полеміки [12, 401, 427].

Але літературний напрямок, представлений Іваном Вишенським, виявився занадто "несвоєчасним". Світська вченість дедалі сильніше проникала на Русь. Тому надзвичайно важлива дискусія навколо Берестейської унії велася вже під впливом схоластичних методів.

Після укладення Берестейської унії 1596 р. протиборчі сторони виклали своє бачення подій у католицькому "Описанні і обороні собору руського Берестейського" Петра Скарги (1597) [13] і в православному творі "Ekthesis" [14]. Було покладено початок нового етапу полеміки навколо церковної унії – полеміки щодо обставин і канонічності практичного запровадження унії. Основні положення православної позиції з цих питань було викладено вже в "Ekthesis'i" й у "Вказі о том, что именують бити отступници церкви святое Восточнее голову папежа Римского, а не Исуса Христа" [15].

Але найцікавіша з усіх православних праць про Берестейський собор – "Апокрисис", виданий у 1597–1598 рр. руською і польською мовами під псевдонімом Христофор Філалет (Филялет) [16]. Псевдонім означає "Носій Христа, Любитель істини". Вважають, що "Апокрисис" написав поляк-протестант Мартин Броневський на замовлення Василя-Костянтина Острозького. Цілі і завдання, які ставив перед собою Христофор Філалет, досить широкі, а ідеологічна система, яку він розробляв, являє собою поєднання релігії і політики. Створений при дворі й на замовлення князя Острозького, лідера боротьби православного панівного класу за свої конфесійні інтереси, "Апокрисис" покликаний стимулювати прагнення шляхти активніше відстоювати свої права.

1598 р. з'явилася брошура, що містила публічну відповідь [17] на особистий лист Іпатія Потія князеві Василю-Костянтинові Острозькому [18], а також невеликий трактат "Історія о Лістрікійськом, то есть разбойническом, Ферарськом або Флоренськом синоді" [19]. Обидві роботи,

що ввійшли до брошури, були підписані псевдонімом "Клірик Острозький". Іпатій Потій направив Клірикові свою обурену відповідь [20], опубліковану як додаток до "Антирризису", а князеві Острозькому – нового листа, який до нас не дійшов. Але на цей лист Іпатій отримав публічну відповідь, підписану тим-таки Кліриком [21]. Щодо особи Клірика існували різні припущення: йшлося про колективне авторство, про авторство невідомого нам учня Острозької школи, Мартина Броневського, Мелетія Смотрицького, Йова Борецького, Гавриїла Дорофеевича. Нині дві останні версії вважаються найбільш переконливими [22, т. 5, кн. 2, 176–180; 23, 125; 24, 67; 25, 13; 26, 64–68; та ін.]. Основне завдання обнародування православними відповідей Клірика Іпатієві Потію полягало, слід вважати, у розвитку теоретичних основ політики православного табору у конфесійному питанні. Прагнення Клірика показати опонента і його однодумців як відступників від справжньої віри агітаційно впливало на читача, застерігало його від прийняття унії.

Поєднання жанрів історичного памфлету й полемічного трактату представлено у творі початку XVII ст., який, не будучи надрукованим, тим не менше був досить широко відомим на всій українсько-білоруській Русі. Оскільки автор ставив завдання попередити нащадків про те, що церковна унія укладена єпископами заради досягнення матеріальних благ, твір було названо "Пересторога" [27]. Щодо авторства "Перестороги" були різні думки. Її приписували діячеві львівського братства Юрієві Рогатинцю, львівському вчителю (а в майбутньому – митрополитові Київському) Йову Борецькому, львівському священику і братському хроністові Андрію Вознесенському [28; 23, 128; 26; 427]. Твір з великою частиною вимислу, без усілякої претензії на об'єктивність у подачі подій і діючих осіб, "Пересторога" була покликана ймовірніше підбадьорити православний табір, який потерпів значну поразку, переконати тих, хто сумнівався. Тим не менше, "Пересторога" містить дуже цікаві спостереження про причини, що привели православну церкву до сучасного авторіві стану.

Поширення на Русі західної вченості, розширення сфери контактів православної руської шляхти з польською шляхтою, утвердження польської мови, розвинутішої і пристосованішої до сучасних політичних реалій, у ранзі літературної мови Русі призвели до того, що з початку XVII століття полеміка навколо церковної унії дедалі частіше велася саме по-польськи. Своєрідною "перехідною формою" була греко-католицька "Гармонія альбо согласіє віри" (1608 р., автор – напевне, Іпатій Потій) [29], написана впереміж руською і польською мовами. Православна відповідь греко-католикам, яку написав Мелетій Смотрицький, – "Антиграфі" (1608 р.) [30], вийшла вже тільки польською.

У 1610 р. у Вільнюсі було видано твір Мелетія Смотрицького "Тринос" (або, в іншій транскрипції з грецької, "Тренос"), тобто "плач" [31]. Як і "Пересторога", "Тринос" говорив читачам у першу чергу те, що

вони хотіли почути [32, 125; 33, 84], вбирав ідеї, характерні для громадської думки, у високохудожні форми, і не стільки переконував, скільки викликав гнів і кликав до боротьби. "Тринос" сильно вплинув на наступну православну публіцистику, зокрема – на "Отпис на лист унітов віленських" случького пресвітера Андрія (1616 р.) [34].

Тривала й богословська полеміка. У 1617 р. з'явилася книжка віленського греко-католицького архімандрита Льва Кревзи "Obrona iedności cerkiewnej" ("Захист церковної єдності"), в якій з'явилися старі католицькі претензії до православних [35]. Відповіддю Льву Кревзі мала стати "Палінодія" Захарії Копистенського [36]. В "Палінодії" шляхетська спрямованість помітна слабкіше, ніж у ранніших пам'ятках. "Руський" народ він розглядав ймовірніше як історико-етнографічну спільноту, яка має певні загальнонаціональні традиції, права. Написана в умовах існування всестанового православного антикатолицького союзу (серед Київських братчиків були і шляхтичі, і духовенство, і міщани, і козаки), "Палінодія" являє собою не тільки відображення, результат впливу ідей загальнонаціонального єднання, які тоді затверджувалися, але й теологічне обґрунтування цих ідей. Порівняння "Палінодії" з аналогічним за змістом "Апокрисисом" показує, що Захарія Копистенський покладав свої надії не стільки на відновлення прав "руського" народу польською владою, скільки на відродження традицій і духу Давньої Русі, не стільки на сеймову боротьбу руської шляхти в інституціях Речі Посполитої, скільки на відродження внутрішніх руських інституцій.

Вважають, що Копистенський був також автором антипротестантської "Книги о вірі" (бл. 1619 р.) [37], низки проповідей і кількох передмов до книжок київського друку.

Новий спалах полеміки мав місце після відновлення в Речі Посполитій православної ієрархії Єрусалимським патріархом Феофаном.

Владика Мелетій Смотрицький був змушений виправдовувати своє протистояння з владикою-уніатом Йосафатом Кунцевичем у польськомовній брошурі "Verificatia niewinności" ("Виправдання невинності" або "Затвердження невинності", 1621 р.) [38]. Із греко-католицького табору надійшла відповідь – "Sowita wina" ("Подвійна вина", 1621 р.) [39]. Смотрицький відповів "Obronej Verificaciey" ("Захистом Виправдання", 1621 р.) [40], написаною дуже гостро, навіть в'їдливо. Греко-католики, у свою чергу, відповіли не менш гострим "Listem do zakonnikow monastera cerkwie S. Duchy Wilinskiego" ("Посланням ченцям віленського монастиря церкви Св. Духа") [41] й "Examenem Obrony" ("Випробуванням Захисту") (обидва 1621 р.). Нова відповідь Смотрицького називалася "Elenchus piśm uszczypliwych" ("Відпір уїдливім писанням") (1622 г.) [42]. Нарешті, завершився цикл віленської полеміки навколо нової православної ієрархії уніатським "Antelenchusem" ("Противідпором") Анастасія Селяви (1622) [43].

За винятком "Verificatii niewinności", яка мала за мету довести владі, а також католицькій, та й православної, шляхті правомірність поставлення патріархом Феофаном нової ієрархії, весь віленський полемічний комплекс був, по суті, змаганням сторін у красномовстві, гострослів'ї, коли уражене самолюбство однієї зі сторін вимагало обов'язкової відповіді. Полемічні твори Смотрицького у цей період спрямовані, з одного боку, на деморалізацію опонентів, доведення, очевидно, не стільки своєї правоти, скільки своєї зверхності над ними, а з іншого боку – на виправдання своєї персони в очах православної громадськості (незважаючи на те, що всі ці твори написані Смотрицьким анонімно, і про себе він говорить у них у третій особі).

Накал пристрастей навколо нової православної ієрархії змусив митрополита Йова Борецького і єпископів Єзекіля Курцевича та Ісаю Копинського (як вважають, за активної участі Мелетія Смотрицького) виступити з низкою коротких полемічних творів: це публіцистична пам'ятка "Протестація" (1621 р.) [44], звернення до короля Сигизмунда III "Justificacia niewinności" ("Юстифікація (виправдання) невинності", 1622 р.) [45] і адресована сейму "Supplicatia" ("Благання" або "Прохання", 1623 р.) [46]. Метою цих творів було показати лояльність Русі щодо Речі Посполитої та висловити обурення нападами з боку польської влади та католиків.

Авторами пам'яток полемічної літератури кінця XVI – початку XVII ст. були головним чином шляхтичі, частіше вихідці з середньої і дрібної шляхти. Велику роль у житті кількох з них відіграли Львівське братство і його школа. Наявністю цього центру значною мірою пояснюється велика участь у полеміці вихідців із Галичини (Стефан Зизаній, Захарія Копистенський, Йов Борецький; із Галичини походив й Іван Вишенський). Більшість полемістів були духовного звання, ченці (Мелетій Смотрицький, Захарія Копистенський, Йов Борецький були настоятелями монастирів і архієреями). Майже для всіх (за винятком Мартина Броневського) рідною була руська мова, всі народилися у православних батьків.

Усі ці обставини позначилися на змісті й спрямованості їхніх творів, які так чи інакше відбивали погляд близьких до церкви православних шляхетських кіл. Але оскільки можливе написання літературних праць на замовлення, як це зробив Мартин Броневський, при оцінці того, чиї інтереси відбиває та чи інша пам'ятка, треба звертати особливу увагу на її адресування, потенційну аудиторію.

Публіцистика – це теоретичний вираз поглядів тієї чи іншої групи людей. Вона, як правило, містить явний чи прихований заклик до дії, відстоює певну ідеологію. Тому можна з самого початку визначитися з тим, на які саме суспільні прошарки в принципі можуть бути спрямовані публіцистичні пам'ятки у період, що розглядається.

Наприкінці XVI ст. такою політично активною суспільною верствою була шляхта, особливо велика, в руках якої було зосереджено не тільки вплив на державні справи, але й практично абсолютну владу в маєтках, що охоплювали більшу частину польсько-литовської Русі. Інтереси саме шляхетських кіл (світських та духовних, більш чи менш радикальних) і відбиті в більшості публіцистичних пам'яток цього часу.

Перші полемічні твори, написані в дусі православного світогляду (Герасим Смотрицький, Василь Острозький, Стефан Зизаній, Іван Вишенський), стосуються більше церковних, ніж політичних проблем. Після укладення Берестейської унії дедалі частіше порушувалися політичні й правові питання, унію розглядали не тільки з церковно-канонічного, але й з державно-правового погляду. Поступове проникнення в середовище руської шляхти польського бачення ролі й місця цієї політичної верстви в політичному житті держави відбилося в тому факті, що публіцисти починають апелювати безпосередньо до шляхти та її інституцій (особливо це помітно у Христофора Філалета).

Знаближенням двадцятих років XVII ст. дедалі більшого значення набувало козацтво, яке фактично контролювало наддніпрянську Україну; під його протекторатом відроджувалося культурне значення давньоруської столиці – Києва, де навколо Київського братства і Лаври був сформований тимчасовий політичний союз усіх православних антикатолицьких сил. Тому якщо у ранніх полемічних пам'ятках особливий акцент робився на вираженні поглядів та інтересів шляхти, то у 1620-х роках публіцисти почали дивитися на суспільну проблематику ширше, висловлюючи інтереси не тільки шляхти, але й "усього руського народу".

Джерела та література

1. Смотрицький Герасим. Ключ Царства Небесного. // Українська література XIV–XVI ст. / Герасим Смотрицький / Упоряд. В. П. Колосова, В. Д. Литвинов, В. Л. Микитась та ін. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 212–235.
2. Василий, острожский священник. О единой истинной православной вере / Василий, острожский священник // Русская историческая библиотека – Т. 7. – СПб.: Типография А.М. Котомина и Ко, 1882. – Стб. 601–938.
3. Зизаний Стефан. Казанье св. Кирила патріархи Іерусалимского о антихристi і знаках его / Стефан Зизаній // Українська література XIV – XVI ст. / Упоряд. В. П. Колосова, В. Д. Литвинов, В. Л. Микитась та ін. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 249–253.
4. Замалеев А.Ф. Отечественные мыслители позднего средневековья: конец XIV – первая треть XVII в. / А.Ф. Замалеев, В.А. Зоц. – К: Лыбидь, 1990. – 176 с.
5. Вишенский Иван. Зачапка мудраго латынника з глупым русином / Иван Вишенский // Сочинения. / Иван Вишенский. Подгот. И.П. Еремин. – М.–Л.: Издательство АН СССР, 1955. – С. 170–205.
6. Вишенский Иван. Краткословны ответ Феодула... Петру Скарге / Иван Вишенский // Сочинения. / Иван Вишенский. Подгот. И.П. Еремин. – М.–Л.: Изд. АН СССР, 1955. – С. 130–160.

7. Вишенский Иван. Позорище мысленное / Иван Вишенский // Сочинения. / Иван Вишенский. Подгот. И. П. Еремин. – М.–Л.: Изд. АН СССР, 1955. – С. 211–220.
8. Вишенский Иван. Послание Львовскому братству / Иван Вишенский // Сочинения. / Иван Вишенский. Подгот. И.П. Еремин. – М.–Л.: Изд. АН СССР, 1955. – С. 206–208.
9. Вишенський Іван. Книжка / Іван Вишенський // Українська література XIV–XVI ст. / Упоряд. В. П. Колосова, В.Д. Литвинов, В.Л. Микитась та ін. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 306–368.
10. Вишенський Іван. Послання до Домнікії / Іван Вишенський // Українська література XIV–XVI ст. / Упоряд. В.П. Колосова, В.Д. Литвинов, В.Л. Микитась та ін. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 368–375.
11. Вишенський Іван. Послання Іову Княгиницькому / Іван Вишенський // Українська література XIV–XVI ст. / Упоряд. В.П. Колосова, В.Д. Литвинов, В.Л. Микитась та ін. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 376.
12. Возняк М.С. Історія української літератури: у 2 книгах / М.С. Возняк. – Вид. 2-ге, перероб. – Кн. 1. – Львів: Світ, 1992. – 696 с.
13. Скарга Петр. Описание и оборона събору руского Берестейского / Петр Скарга // Русская историческая библиотека. – Т. 19. – СПб.: Изд. императорской архиографич. комиссии, 1903. – Стб. 183–328.
14. Ekthesis abo Krotkie zebranie spraw, ktore się działy na... synodzie w Brześciu Litewskim. // Русская историческая библиотека. – Т. 19. – СПб.: Изд. императорской архиографич. комиссии, 1903. – Стб. 329–376.
15. Вказ о том, что именуют быти отступницы церкви святое Восточнее голову папежа римского, а не Иисуса Христа, Сына Божия. // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 8. – К.: Логотипография Акц. общ. Н.Т. Корчак-Новицкого, 1914. – С. 507–561.
16. Христофор Филалет. Апокрисис албо Отповедь на книжки о съборе Берестейском / Христофор Филалет // Русская историческая библиотека. – Т. 7. – СПб.: Типография А.М. Котомина и Ко, 1882. – Стб. 1003–1820.
17. Клирик Острожский. Отпис на лист в Бозе велебного отца Ипатиа. // Русская историческая библиотека. – Т. 19. – СПб.: Изд. императорской архиографич. комиссии, 1903. – Стб. 377–432.
18. Потий Ипатий. Освецоному княжети Костентину Острозкому / Ипатий Потий // Русская историческая библиотека. – Т. 19. – СПб.: Изд. императорской архиографич. комиссии, 1903. – Стб. 983–1040.
19. Клирик Острожский. История о Листрикийском, то есть разбойническом, Ферарском або Флоренском синоди, в кротци правдиве списаная / Клирик Острожский. // Русская историческая библиотека. – Т. 19. – СПб.: Изд. императорской архиографич. комиссии, 1903. – Стб. 433–476.
20. Потий Ипатий. Отпис на лист няякого клирика Острозьского безыменьного / Ипатий Потий // Русская историческая библиотека. – Т. 19. – СПб.: Изд. императорской архиографич. комиссии, 1903. – Стб. 1041–1122.
21. Клірик Острозький. Отпис на другий лист велебного отца Ипатиа. // Українська література XIV–XVI ст. / Клірик Острозький. Упоряд. В.П. Колосова, В.Д. Литвинов, В.Л. Микитась та ін. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 279–288.
22. Грушевський М.С. Історія української літератури: в 6 т., 9 кн. / М.С. Грушевський. – К.: Либідь, 1993–1995. – Т. 5. – Кн. 2. – 1995. – 352 с.; Т. 6. – Кн. 1. – 1996. – 264 с.
23. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К.: Femina, 1995. – 538 с.
24. Коляда Г.І. Гаврило Дорофеевич, український літератор XVII ст. / Г.І. Коляда // Радянське літературознавство. – 1958. – № 3. – С. 49–59.

25. Исаевич Я.Д. Преемники первопечатника / Я.Д. Исаевич. – М.: Книга, 1981. – 192 с.
26. Возняк М.С. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові / М.С. Возняк. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1954. – 68 с.
27. Пересторога зіло потрібная на потомніи часи православним христіаном... // Українська література XVII ст. / Упоряд. В. І. Крекотень. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 26–66.
28. Franko I. Z dziejów Synodu Brzeskiego / I. Franko // Kwartalnik Historyczny. – 1895. – Т. 9. – S. 1–22.
29. Гармония альбо согласіе веры, сакраментов и церемоний святое Восточное церкви с костелом Рымским. // Русская историческая библиотека. – Т. 7. – СПб.: Типография А.М. Котомина и Ко, 1882. – Стб. 159–222.
30. 'Αντιγραφη albo Odpowiedź na script... "Heresioe, Ignorantiae y Politika popow y miszczan bractwa Wileńskiego" tak też y na... "Harmonią" / [Смотрицкий Мелетий] // Русская историческая библиотека. – Т. 19. – СПб.: Изд. императорской археографич. комиссии, 1903. – Стб. 1149–1300.
31. Ὁρθοῶς Το ιest Lament iedney ś. Powshechney Apostolskiej Wschodniey Cerkwie, z objaśnieniem Dogmat Wiary... Przez Theophila Orthologa / [Meletij Smotryc'kyj] // Harvard Library of Early Ukrainian literature. Texts. Volume 1: Collected works of Meletij Smotryc'kyj. / Introd. by David A. Frick. – Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, 1987. – P. 463–513.
32. Chynczewska-Hennel T. Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w. / T. Chynczewska-Hennel. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985. – 190 s.
33. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. / Н.М. Яковенко. – Вид. 2-ге, перегл. і випр. – К.: Критика, 2008. – 472 с.
34. Андрей, Слуцкий пресвитер. Отпис на лист унитов виленских / Андрей, Слуцкий пресвитер // Архив Юго-Западной России – Ч. 1. – Т. 7. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1887. – С. 266–278.
35. Kreuza Leon. Obrona iedności cerkiewnej / Leon Kreuza. // Русская историческая библиотека. – Т. 4. – СПб.: Типография и хромолиитография А. Траншеля, 1878. – Стб. 157–312.
36. Копыстенский Захария. Палинодия или Книга обороны кафолической святой Входней церкви и святых патриархов, и о грекох, и о россох христіанех / Захария Копыстенский // Русская историческая библиотека. – Т. 4. – СПб.: Типография и хромолиитография А. Траншеля, 1878. – Стб. 313–1200.
37. Копыстенский Захария. Книга о вере единой, святой, соборной, апостольское церкви, которая под разсудок церкви Входнее поддается / Захария Копыстенский // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 8. – К.: Литотипография Акц. общ. Н.Т. Корчак-Новицкого, 1914. – С. 180–344.
38. Verificatia niewinności / [Мелетий Смотрицкий] // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 7. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1887. – С. 279–344.
39. Sowita wina. // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 7. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1887. – С. 443–510.
40. Obrona Verificaciey. / [Мелетий Смотрицкий] // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 7. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1887. – С. 345–442.
41. List do zakonników monastera cerkwie S. Ducha Wilińskiego. // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 8. – К.: Литотипография Акц. общ. Н.Т. Корчак-Новицкого, 1914. – С. 732–761.

42. Elenchus piśm uszczypliwych / [Смотрицкий Мелетий] // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 8. – К.: Литотипография Акц. общ. Н.Т. Корчак-Новицкого, 1914. – Отд. 2. – С. 597–673.
43. Sielawa Anastazy. Antelenchus, to iest odpis na skrypt uszczypliwy zakonnikow Cerkwie odstępney S. Ducha, Elenchus nazwany / Anastazy Sielawa // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 8. – К.: Литотипография Акц. общ. Н.Т. Корчак-Новицкого, 1914. – Отд. 2. – С. 674–731.
44. Протестація Йова Борецького та інших українських єпископів. // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.): Тексти і дослідження. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 313–327.
45. Justificacia niewinności. // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 7. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1887. – С. 511–532.
46. Supplicatia do... senatu w roku... 1623 do Warszawy na seym walny przybyłego. // Документы, объясняющие историю западнорусского края и его отношение к России и Польше. – СПб.: Типография Эдуарта Праца, 1865. – С. 230–311.

Анна Новак

М. ГРАБОВСЬКИЙ І П. КУЛІШ: НАУКОВІ ТА СВІТОГЛЯДНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ

У добу становлення модерних нації та піку інтелектуалізації української думки в історичних умовах тотального розчленування українських територій “рецепція Заходу” була найпоказовішою. Так, у XIX ст., що в українській історіографії прийнято називати “довгим”, національна еліта, роз’єднана фактором суто політичним, генетично, на рівні власне культурному, прагнула єдності.

Зважаючи на штучну полярність інтелігенції дослідження комунікації репрезентантів наукової (де в чому загальносуспільної) думки поляків і наддніпрянців є справою затребуваною. Особливо якщо уважати, що у середині XIX ст. усвідомлення українського інтелектуального простору як “національно єдиного” по обидва боки кордону набуло незворотнього характеру.

Досить показовим у дослідженні запропонованої проблематики виявляється двосторонній вплив письменника, публіциста, дослідника літописів, критика, поета, романтика-белетриста, одного із представників тих етнічних поляків, що жили на Україні і перейнялись її минулим, історією і народною поезією – Міхала Грабовського [1, 88] та репрезентанта наддніпрянської еліти видатного історика, письменника – Пантелеймона Куліша. Зауважимо, що саме вище згадувана взаємодія була каталізатором процесу появи української історичної школи у польській романтичній історіографії в 40–60-х рр. XIX ст.